

90 x 80 m. olarak verdiği ebattan çok daha geniştir. Önceleri mescidin etrafı üzerinde burçlar bulunan duvarlarla çevriliydi. Mescidin mihrabının önüne arkadaki cemaatin imamı görebilmesi için 1 m. kadar yükseklikte bir seki yapılmıştı; imam onun üzerinde durarak namaz kıldırırdı.

Mescid, Zengîler Devleti vezirlerinden Cemâleddin el-İsfahânî (ö. 559/1164) tarafından genişletildi. 843'te (1439) Memlûk Sultanı el-Melikü'z-Zâhir Çakmak'ın emriyle harap olan yerleri onarıldı. IX. (XV.) yüzyıla kadar bu şekilde gelen mescidin 884'te (1479) Sultan Kayıtbay tarafından kible duvarına paralel iki revak yapıldı. Osmanlı döneminde Yavuz Sultan Selim, Kanûnî Sultan Süleyman ve I. Ahmed zamanında Haremeyn'de gerçekleştirilen imarlar sırasında burada da gerekli çalışmalar yapıldı. Mescid 1072'de (1661-62) IV. Mehmed tarafından onarılarak yenilendi. Evliya Çelebi, 1672'de hac seyahati sırasında gördüğü mescidin Arafat sahrasının güneyinde dört köşe, kale gibi bir cami olduğunu ve etrafının 608 adım tuttuğunu söyler. Onun anlattığına göre mescidin kibleye bakan üç kapısı olup minaresi yoktur. Mihrap tarafında on dört kubbe yer alır. İçi saat kumu gibi ince kumla döşeli olup halı ve avizesi mevcut değildir. Mihrapla minber arasında mermer bir kitâbe üzerinde Sultan Ahmed'in emriyle 1020'de (1611) tamir edildiği yazılıdır (*Seyahatnâme*, IX, 699-700).

İbrâhim Rifat Paşa'nın verdiği bilgilere göre mescidin etrafı revaklarla çevrilidir. Bundan Kayıtbay'dan sonra mescidin ön dışında kalan diğer duvarlarına da birer sıra revak yapıldığı anlaşılmaktadır. Mescidin 3 m. yükseklikte, 1,5 m. eninde, 1 m. kadar derinliğe sahip nişi olan bir mihrabı, on basamaklı 2,5 m. yükseklikte bir

minberi vardır. Buranın suyu hac zamanı Aynizübeyde'den temin edilmektedir.

Suûdî hükümeti Haremeyn'deki diğer mescidler gibi Mescid-i Nemire'yi de yıkarak iki defa yenilemiştir. İlk mescidin batıdan doğuya uzunluğu 150, genişliği 120 m. iken (18.000 m²) daha sonra artan hac sayısı göz önüne alınıp 340 x 240 m. olarak genişletilmiştir. Son şeklinde iki ana yapıdan oluşan mescidin mihrabının bulunduğu ön duvar kademeli olarak genişler. Mihrabın olduğu ön kademelinin iki yanında birer minare yer alır. Ön tarafta ikinci kademe üzerinde ortadaki diğerlerine göre biraz daha büyük üç dik kubbe bir simetri oluşturur. Kubbe kasnaklarında sekiz pencere yer almaktadır. Genelde geniş düz bir alan oluşturan mescid tavanına ön bölmede dikdörtgen şeklinde basık ehlâm çatılı, etrafı pencerelerle çevrili yirmi havalandırma yerleştirilmiştir. Mescidin 120 m. enindeki arka bölümü ise çift kat olarak planlanmış olup böylece mescide 28.800 m²'lik bir alan kazandırılmıştı. Bu sebeple ön bölüme göre daha yüksektir. Buranın genelde düz olan tavanı üzerine basık sekizgen piramit çatılı üç büyük havalandırma yerleştirilmiştir. Mescidin önde iki, ön bölümün arka köşelerinde birer ve arka bölümde mescidin ana girişinin iki tarafında birer olmak üzere 60 m. yükseklikte toplam altı zarif minaresi vardır. Minareler aynı tipte olup ikişer şerefelidir. Mescid ışığını yanalarda ve üstte bulunan çok sayıda pencereden almaktadır. Ana giriş dışında ön bölümün iki tarafında ikişerden dört büyük, 60 küçük olmak üzere toplam 64 kapı bulunmaktadır. Yaklaşık 300.000 kişinin aynı anda namaz kılabilceği Mescid-i Nemire'nin yanlarına çok sayıda tuvalet ve abdest alma yeri yapılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Müslim, "Hac", 147; Ezrakî, *Ahbaru Mekke* (Wüstenfeld), I, 412-413; Fâkihî, *Ahbaru Mekke* (nşr. Abdülmelik b. Abdullah b. Dehîş), Mekke 1407/1987, V, 5; İbn Abdülber, *et-Temhîd* (nşr. Muhammed el-Fellâh – Saîd Ahmed A'râb), Tîtvân 1406-11/1985-91, XIII, 158; XXIV, 419; Fâsî, *Şifâ'ül-garâm* (nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmûrî), Beyrut 1405/1985, I, 486 vd.; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, IX, 699-700; İbrâhim Rifat Paşa, *Mir'âtü'l-Haremeyn*, Kahire 1344/1925, I, 336; III, İv. 43; Abdullah el-Bessâm, *Kitâbü Hudûdül-meşâ'iri'l-mukaddese*, Mekke 1987, s. 1583; Yûsuf Ragdâ el-Âmilî, *Me'âlimü Mekke ve'l-Medîne beyne'l-mâzi ve'l-hâzir*, Beyrut 1418/1997, s. 226, 227; M. İlyâs Abdülganî, *Târîhu'l-Mekketi'l-mükerrreme*, Medine 2001, s. 117-118; Abdullah Boks, "Arafat", *DİA*, III, 262.

DURŞUN ALİ ŞEKER

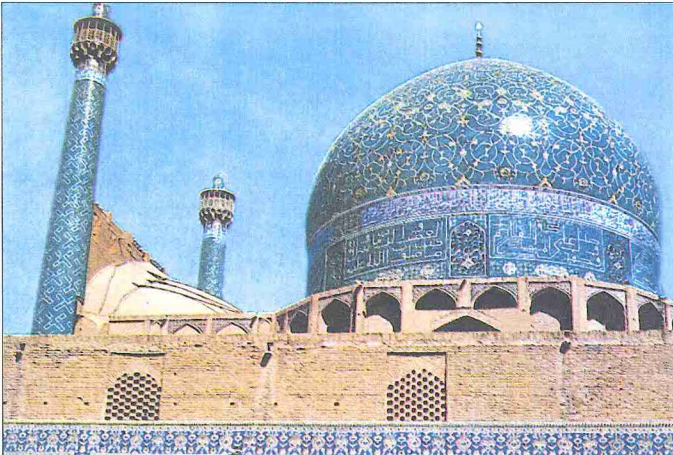
MESCID-i ŞÂH

(مسجد شاه)

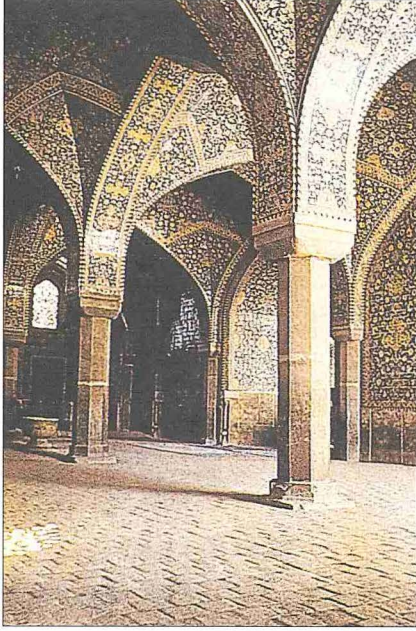
İran'ın İsfahan şehrinde
XVII. yüzyıla ait cami.

Safevî devri mimari eserlerinin ve İran camilerinin en güzellerinden biridir. Mescid-i İmâm, Mescid-i Sultânî-i Cedîd ve Câmî-i Abbâsî isimleriyle de tanınır. Caminin bânisi Şah I. Abbas Safevî'nin İsfahan'ı yeniden imar etme faaliyeti çerçevesinde, 1021'de (1612) tamamlanan Meydân-ı Şâh'ın güneyinde bulunan Mescid-i Şâh'ın yapımına aynı yıl başlanmış, Şah Safî döneminde 1040'lı (1630-31) yıllarda tamamlanmıştır. Fakat diğer kitâbelerden de anlaşıldığı üzere daha sonraki tarihlerde de bina içinde imar faaliyetleri olmuş ve özellikle mimari tezyinatın teşekkülünde ve ana binanın ek kısımlarında çalışmalar yapılmıştır. Binanın muhtelif kısımlarında yer alan kitâbelerde değişik usta ve mimar isimleriyle birlikte hükümdar emirnamelerine rastlanmaktadır. Eserin yapımına Şah I. Abbas Safevî'nin emriyle Mimar Üstâd Ebû'l-Kâsım'ın idaresi altında başlandığı bilinmektedir. Binanın meydana bakan büyük kapısı üzerinde yer alan kitâbelerde yapının Muhib Ali Bîkellâh denetiminde inşa edildiği, mimarının ise Ali Ekber İsfahânî olduğu belirtilmektedir.

Dört eyvanlı plana sahip olan eser bu tipin en gelişmiş örneği olarak kabul edilmektedir. Selçuklular devrinden başlayarak İran'daki mimarinin esasını teşkil eden bu merkezî avlu etrafında teşkilâtlandırılmış dört eyvan ve bunlara bağlı ikinci derecede önemi haiz mimari bölümlerden meydana gelen plan tipi, İran dışında Hint-İslâm ve Orta Asya mimari anlayışlarına da tesir ederek önemli bir

Mescid-i
Şâh –
İsfahan

Mescid-i Şâh'ın içinden bir görünüş

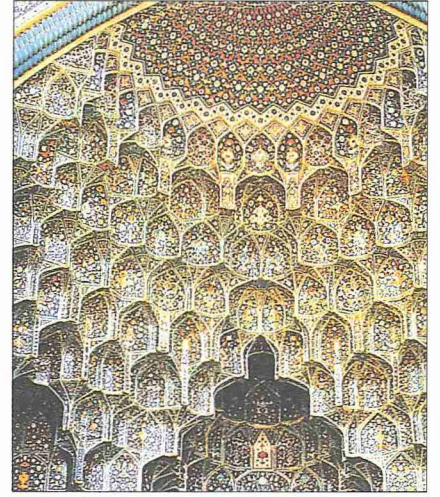
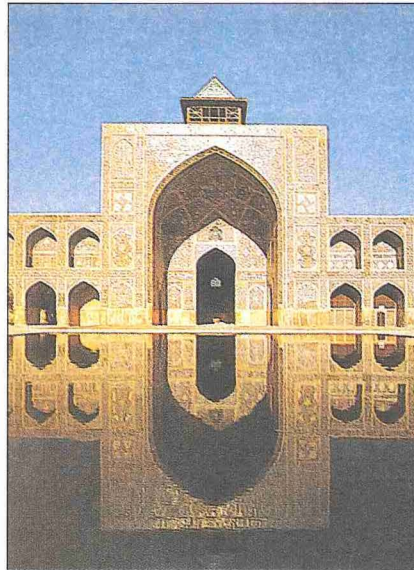
yayılma göstermiştir. Özellikle 1375'ten itibaren inşa edilen Yezd Cuma Camii ve 1418 tarihli Meşhed Ulucamii'nde belirli bir gelişme kaydeden bu plan tipine katılan en önemli yeni kısımlar olarak Mescid-i Şâh'ın ana ibadet mekânının iki tarafında yer alan iki medrese ve binanın dış cephesini teşkil eden yüksek bir kapı şeklinde yapılmış olan taçkapının kendine has teşkilâtı dikkat çekmektedir. Özellikle bu cephe mimarisi, Safevî mimari anlayışı için alışılmış olmakla birlikte İslâm âleminin diğer bölgelerinde farklı bir hususiyet göstermiştir. Caminin bağlandığı ve içinde yer aldığı büyük meydanın mimari teşekkülü ve kible istikameti arasında ortaya çıkan farklılaşma sonucu iki ana eksen tayin edilerek binanın dışarıya açılan taçkapısı ve binanın kendi ana eksenini iki ayrı istikamete göre tanzim edilmiştir.

Ana ibadet mekânının güneydoğu ve güneybatısı birer medreseyle çevrilmiştir. Süleymânî ve Nâsirî adlarıyla tanınan bu medreselerden biri 1077 (1666-67), diğeri 1095 (1684) tarihli. Uzun dikdörtgen avlular etrafında teşekkül etmiş mimari kısımlardan meydana gelen bu medreselere binanın ana avlusu yanlarında bulunan yan eyvanlar ve onların arkasındaki kubbeli mekânlardan geçilmektedir. Bir kışık salonla diğer küçük ibadet mekânları da ana mimari topluluğa dahil bulunmaktadır. Ana ibadet mekânının kanatlarını teşkil eden iki yan kısım alışılmış hususiyetlerin dışına çıkılarak değişik bir şekilde inşa edilmiştir. Kible istikametine dik olarak uzayan iki nef şeklindeki bu bölümlerin üzeri, iki nefi ayıran taştan üç fil ayağı tarafından taşınan sivri kemerler üstünde yükselen sekiz küçük kubbeyle örtülüdür.

Yanlarda iki yüksek minareye sahip sivri kemerli bir taçkapı vardır. İçeride ise küçük kubbeli bir dikdörtgen mekân vasıtasıyla geçilen kuzey eyvanının karşısına gelen, arkasında ana ibadet mekânının bulunduğu kible eyvanı da bütün ilgiyi kible istikametine çekmektedir. Kible eyvanının ardında bulunan ana ibadet mekânının maksûre kısmı kare bir plana sahip olup kubbeyle örtülüdür. Dış kubbe 54 m., minareleri ise 48 m. yüksekliğindedir. Kible eyvanı ile 27,40 m. yüksekliğinde meydana bakan taçkapı tam bir âhenk göstermektedir. İç kubbe 38 m. yüksekliğindedir.

Binanın tezyinatı muhteşem olup hemen hemen bütün satırlar ve mimari unsurlar çinilerle kaplanmıştır. Ana meydana kapısı mukarnasları ve kabartmalarıyla ihtişamlı bir biçimde terkip edilerek burası da mozaik çinilerle kaplanmıştır. Renkli sırlı çiniler ve sırlı tuğlalarla kaplanan iç kısımlar dışında iç avlu cephele-ri, kapılar, minareler ve dış kubbe zengin

Mescid-i Şâh'ın avlusundan bir görünüş

Mescid-i Şâh'ın taçkapı mukarnaslarından bir detay

bir görüntü sergilemektedir. Aynı tip ihtişamlı bir tezyinat ana ibadet mekânı içinde mevcuttur. Zengin motif çeşitliliğiyle göz dolduran bu çini tezyinatın temelini teşkil eden bitki ve dal kıvrımlarından oluşan motifler dışında yazı örneklerine ve kitâbelere de çok sık olarak yer verilmiştir. Güzel hat örnekleri binanın muhteşem tezyinatını daha da etkili hale getirmektedir. Bina içinde çini tezyinatlı kitâbeler dışında taş levhalar üzerine yazılmış başka kitâbeler de mevcuttur. Ana ibadet mekânının maksûre kısmında bulunan minber ve mihrap mermerden yapılmıştır.

Ortasında dikdörtgen bir havuz bulunan ana avlu, İran'daki mimarının an'anevi tarzına uygun olarak eyvanların ihtişamlı ve yüksek kapılarının hemen yarısı yüksekliğinde iki katlı ve sivri kemerli kısımlardan terkip edilmiş revaklarla üç taraftan çevrilmiştir. Şah I. Abbas vakfın başına Muhib Ali Bîkellâh'ı getirirken on dört parça mülkünü mescide vakfetmişti. Caminin vakfiyesinde İsfahan ve çevresinde kırk sekiz mülk yer almaktaydı. 1844'te meydana gelen depremde güneydeki minareler eyvanın gövdesinden ayrılmış ve eyvanda da derin çatlaklar meydana gelmişti. 1845 yılında Kaçar Şahı Muhammed'in yaptırdığı önemsiz tamirin ardından 1932'de daha geniş bir onarım gören cami sonraki zamanlarda da birkaç defa onarıma tâbi tutulmuştur.

BİBLİYOGRAFYA :

Fihrist-i Binâhâ-yı Târîhî ve Emâkîn-i Bâstâ-ni-yi İrân, Tahran 1345 hş., s. 30-32; Nosratalah Meshkati, *A List of the Historical Sites and Ancient Monuments of Iran* (trc. H. A. S. Pessyan), Tahran, ts., s. 40-42; *A Survey of Persian Art* (ed. A. U. Pope – P. Ackerman), Tehran, ts., III, 1185-1189; *Architecture of the Islamic World* (ed. G. Michell), London 1984, s. 253-254; R. Hillenbrand, "Safavid Architecture", *CHIr.*, VI, 759-843; J. D. Hoag, *Islam*, Stuttgart 1986, s. 187-188; A. Godard, "Masdjid-é Şāh", *Athâr-é İrân*, II/1, Paris 1937, s. 107 vd.; D. Wilber, "Aspects of the Safavid Ensemble at Isfahan", *IrS*, VII/3-4 (1974), s. 406-415; R. D. McChesney, "Four Sources on Shah Abbas's Building of Isfahan", *Muqarnas*, V, Leiden 1988, s. 103-134; VIII (1991), s. 137; Süsen Bâbâyî, "İsfahân, Mescid-i İmâm", *DMBİ*, IX, 198-201.

A. ENGİN BEKSAÇ

MESED SÜRESİ

(bk. TEBBET SÜRESİ).

MESEL

(المثل)

Belli bir kaynaktan
çıkışmış olmakla birlikte
zamanla yaygınlaşarak halka mal olan
anonim özdeyiş, atasözü.

Arapça'da mesel (çoğulu emsâl) "benzemek, benzeri olmak" mânasındaki müsûl kökünden türemiş bir sıfat olup "benzeyen" demektir. Misl ve mesîl de aynı anlamda kullanılır. Mesel ayrıca "sıfat, vasıf, söz, ibret ve kıssa" mânalarına gelir (*Lisânü'l-'Arab*, "mşl" md.). Râgıb el-İsfahânî meseli "açıklamak amacıyla benzeri hakkında söylenen söz" şeklinde tanımlamıştır (*el-Müfredât*, "mşl" md.). Etimolojisi konusunda başka görüşler de ileri sürülen meselin "örnek" anlamındaki misâlden, "dikilmek" anlamındaki müsûlden veya "benzeşmek" anlamındaki temâsûlden türemiş olması da mümkündür (Ebû Hilâl el-Askerî, I, 11; Meydânî, I, 5-6). Bir meseli vârit olduğu aslî hale benzeyen yeni durum için söylemeye ve kullanmaya "darbû'l-mesel" (darbimesel) dendiği gibi açıklama ve pekiştirme amacıyla söz arasında mesel ve vecize zikretmeye de "irsâl-i mesel" adı verilir. Her meselin, ilkin hakkında söylendiği aslî haliyle (mevrid) buna benzeyen ve daha sonra ortaya çıkan ikinci hali (madrib) vardır. Bu sebeple mesel "madribi mevridine benzeyen yaygın özdeyiş" olarak da tarif edilmiştir. Benzerlik ilgisine dayanan mesel öncelikle muayyen bir durum veya ha-

dise için söylenerek doğar, daha sonra insanlar arasında yaygınlaşıp ona benzeyen her durum için söylenir. Bir meseli diğer söz çeşitlerinden ayıran temel vasıflar lafzının kısa, anlamının doğru, aynı zamanda yaygın ve anonim olması, forumun da değişmez, klişe söz niteliğinde bulunmasıdır. Meselin bu temel unsurlar dikkate alınarak yapılacak tanımı şöyle olabilir: Mesel, atalardan gelen ve onların yüzyıllar içindeki deneyim ve gözlemlerine dayalı düşüncelerini değişmez kalıp ve klişeleşmiş özlü sözlerle öğüt ve hüküm içerecek biçimde yansıtan, lafzı ve anlamı beğenilerle nesilden nesile aktarılan, çoğunlukla aslî durumuna benzeyen halleri açıklamak ve örneklemek amacıyla kullanılan anonim mahiyetteki özdeyiştir. Ancak bu unsurların bir kısmını kendinde toplayan ve bazı emsal kitaplarında mesel ya da mesel gibi kabul edilerek yer verilen birçok türe de rastlanmaktadır. Bunlar hikmet (vecize, kelâmıkıbar), deyim, mükennâ, mübennâ, tağlib tesniyesi, "ef'alü min ..." formu ve benzerleridir.

Türkçe'de vecize (özdeyiş, özlü söz) ve kelâmıkıbar diye adlandırılan hikmetle mesel arasında şu farklar belirlenmiştir: Hikmet çoğunlukla öğüt ve ders vermek amacıyla peygamber, filozof, düşünür, şair, edip, hatip, âlim gibi seçkin zümreye mensup bir kişi tarafından söylenmiş olan, bir hayat tecrübesini dile getiren özlü sözdür; meselin ayırıcı niteliği ise belli bir kaynaktan çıkmış olmakla birlikte zamanla yaygınlaşıp halka mal olarak anonim hale gelmesidir. Bu sebeple hikmet mesel kadar yaygın değildir ve aslında mesel hikmetin yaygınlık kazanarak anonimleşmiş şeklidir. Hikmet daima doğru görüş içerirken mesel içermeyebilir; hikmetin esasî mânâ doğruluğu, meselin esasî teşbihtir. Mesel daima veciz olurken hikmet olmayabilir. Meselde amaç kanıt olarak söylenmesi, hikmetin amacı ise öğüt ve irşaddır (Abdülmeccid Âbidîn, s. 16-20; Emîl Bedî Ya'kûb, I, 23-24).

Deyim (meselî tâbir, taklidi ibare) mesel gibi hüküm taşımadığı gibi bağımsız cümle de değildir. "Sübânallah, elhamdülillâh, ehlen ve sehlen, rahimehullah, lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh, lillâhi derruh, leanehullah" gibi günlük hayatta, ibadetlerde, selâm, tâziye, tebrik vb.nde kullanılan klişelere de klasik emsal kitaplarında yer verilmiştir. Halbuki bunlar meselde esas olan teşbihi içermez. Bazı dua klişelerini *Kitâbü'l-Emsâl*'ine ilk karıştıran kişi Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm olup (ö.

224/838) daha sonra gelen emsal müellifleri de onu izlemişlerdir. Bunlar gibi "ebû'l-eşbâl (arslan), ebû ca'de (kurt), ebû hâlid (köpek), ebû osman (yılan), ebû sâbir (tuz); ümmü'l-kurâ (Mekke), ümmü'l-kırâ (ateş)" gibi mecazi analık-babalık bildiren ve "mükennâ" adı verilen deyişler; "ibnû's-sebîl (yolcu), ibnû's-sehâb (yağmur), bintü'l-ayn (gözyaşı), bintü'l-Yemen (kahve)" gibi mecazi oğulluk-kızlık bildiren ve "mübennâ" adı verilen ifadeler; "Ömereyn (Hz. Ömer ve Ebû Bekir), "kamereyn" (ay ve güneş) gibi mecazi anlam bildiren tağlib tesniyelerine bazı klasik emsal kitaplarında yer verilmiştir. Ebû Hilâl el-Askerî bu deyişleri emsal arasında sayarken (*Cemheretü'l-emsâl*, I, 25-48) Hamza el-İsfahânî onları ayrı bölüm ve başlıklar altında incelemiştir (*ed-Dürretü'l-fâhire*, II, 471). Çağdaş yazarlardan Abdülmeccid Âbidîn bunları emsalden saymış (*el-Emsâl*, s. 105-107), Abdülmeccid Katâmî ise bu görüşü benimsemiştir (*el-Emsâlü'l-'Arabiyye*, s. 23-27). Gerçekte eski müelliflerden hiçbir emsal gibi kullanılmasına rağmen tağlib tesniyelerini emsal kapsamında görmemiştir. Seâlibî de "gurâbu Nûh, seffinetü Nûh, makâmu İbrâhîm, kamîsu Yûsuf, zi'bü Yûsuf" gibi isim tamlamalarını da emsalden saymıştır (*Şimârü'l-kulûb*, s. 39-46). Halbuki bunlar teşbih esasına dayanmadığı gibi icâz vasfına da sahip değildir, çünkü icâz terkiplerin değil cümlelerin özelliğidir. Bu bakımdan sözü edilen terkipleri mesel değil mesel materyali olarak kabul etmek daha isabetli görülmüştür (Abdülmeccid Katâmî, s. 27). Yine özellikle soyut fikirleri somut tablolar ve örnekler halinde açıklamak amacıyla "meşelü ..., ke-meşeli ..." gibi formlarda zikredilen, çoğunlukla uzun olan ve "kıyasî mesel" adı verilen tür de mesel tanımının kapsamına girmemektedir. Bu meseller Kur'an ve hadise özgü ifadeler olup bazı müslüman edipler de onlardan esinlenerek bu nevi deyişler üretmişlerdir. Hz. Ali'nin bazı emsali böyledir.

Arap edebiyatında meseller yapılarına göre sâir, kıyasî ve hurafî mesel şeklinde üçe ayrılmıştır. Sâir meseller yaygın ve veciz olan kısmı teşkil eder. Mesel denince ilk aklı gelen bunlar olup atasözü karşılığıdır. Kur'an'a ve hadise özgü emsal üslûplarından olan kıyasî meseller soyut kavramları tasvir, teşbih ve temsil yoluyla açıklayan, fikir derinliğine sahip bulunan uzun tasvir ifadeleri olup "meşelü ..., ke-meşeli ..., keenne, kemâ ..." gibi teşbih edatları içerir. Hurafî mesel-